

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.236

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.37>

ОСОБЛИВОСТІ ДОБРОВІЛЬНОЇ ВІДМОВИ ВІД ГОТУВАННЯ ДО ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Ангелуца Н.П.,

доцент кафедри кримінального права та кримінології

ННГІ НА СБ України

ORCID: 0000-0002-8985-3426

e-mail: angel7lyca@gmail.com

Буряк Є.В.,

викладач спеціальної кафедри

НА СБ України

ORCID: 0009-0003-4722-0924

e-mail: eugene.buryak.ua@gmail.com

Ангелуца Н.П., Буряк Є.В. Особливості добровільної відмови від готування до вчинення кримінального правопорушення.

Стаття присвячена питанням свідомого формування кримінально протиправного наміру, його реалізації та застосуванні у цьому контексті інституту добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення на стадії готування.

Автори підкреслюють значущість встановлення кримінальної відповідальності не лише за вчинене суспільно небезпечне діяння, але й за підготовчі дії та замах, що дозволяє протидіяти злочинам на ранніх стадіях, запобігати заподіяння шкоди суспільним відносинам і тим самим виконанню превентивної функції кримінального права.

Аналізуються різноманітні погляди вчених-криміналістів на можливість застосування інституту добровільної відмови від доведення злочину до кінця на стадії готування та висвітлюються проблемні моменти, що потребують наукових розвідок.

Досліджується значення прямого умислу на стадії готування і вказуються недоліки чинного законодавства, яке не враховує специфічні особливості його інтелектуального та волевого моменту на цій стадії. Основна увага приділяється аналізу різних форм добровільної відмови: від пасивного утримання від вчинення подальших дій до активних дій, спрямованих на є допущення закінчення суспільно небезпечного діяння. Зазначається, що вибір форми добровільної відмови залежить від характеру попередньої діяльності суб'єкта, зокрема від способу, яким здійснювалася підготовка – активними діями чи бездіяльністю.

Пропонується чітка формула механізму добровільної відмови, що враховує спосіб вчинення підготовчих дій. Якщо підготовка до злочину відбувалася шляхом бездіяльності, добровільна відмова повинна включати вчинення необхідних дій для усунення умов, що сприяють злочину. У випадку активних підготовчих дій, добровільна відмова може проявлятися у формі бездіяльності або активних дій, спрямованих на ліквідацію умов для вчинення злочину.

Робиться висновок про необхідність вдосконалення законодавства з урахуванням специфіки різних стадій реалізації кримінально-протиправного наміру та форм добровільної відмови. Це забезпечить більш ефективне правозастосування та охорону суспільних відносин від злочинних посягань.

Ключові слова: добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні; стадії вчинення кримінального правопорушення, виявлення наміру на вчинення кримінального правопорушення, готування до кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність.

Anhelutsa N., Buryak Y. Characteristics of voluntary refusal from preparing to commit a criminal offense.

The article is dedicated to the issues of consciously forming criminal intent, its implementation, and the application of the institution of voluntary refusal to commit a criminal offense at the preparation stage.

The authors emphasize the importance of establishing criminal liability not only for the committed socially dangerous act but also for preparatory actions and attempts, which allows for counteracting crimes at early stages, preventing harm to social relations, and thus fulfilling the preventive function of criminal law.

Various views of criminal law scholars on the possibility of applying the institution of voluntary refusal to complete a crime at the preparation stage are analyzed, and problematic issues that require scientific investigation are highlighted.

The significance of direct intent at the preparation stage is examined, and shortcomings of the current legislation, which does not take into account the specific features of its intellectual and volitional moments at this stage, are pointed out. The main focus is on analyzing different forms of voluntary refusal: from passive abstention from further actions to active measures aimed at preventing the completion of a socially dangerous act. It is noted that the choice of the form of voluntary refusal depends on the nature of the subject's previous activity, particularly the method by which the preparation was carried out – through active actions or inaction.

A clear formula for the mechanism of voluntary refusal is proposed, taking into account the method of preparation. If preparation for the crime was carried out by inaction, voluntary refusal should include taking necessary actions to eliminate conditions conducive to the crime. In the case of active preparatory actions, voluntary refusal may manifest as either inaction or active measures aimed at eliminating the conditions for committing the crime.

A conclusion is drawn on the need to improve legislation, taking into account the specifics of different stages of realizing criminal intent and forms of voluntary refusal. This will ensure more effective law enforcement and the protection of social relations from criminal encroachments.

Key words: voluntary renunciation in case of an incomplete criminal offense; stages of committing a criminal offense, revealing the intention to commit a criminal offense, preparation for a criminal offense, criminal liability.

Постановка проблеми. Незважаючи на доволі ґрунтовне дослідження в науці кримінального права України інституту стадій вчинення кримінального правопорушення, до сьогодні немає єдності поглядів щодо питання застосування інституту добровільної відмови на різних стадіях реалізації кримінально протиправного наміру.

Це стосується і проблематики добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення на стадії готування. Вчені та практики досі ведуть дискусії щодо критеріїв і умов, які необхідно виконати для не притягнення особи до кримінальної відповідальності в разі її добровільної відмови від реалізації кримінально протиправного наміру. Ця тема вимагає більш глибокого дослідження з урахуванням того, що при побудові деяких кримінально-правових норм законодавець застосовує конструкцію усіченого складу кримінального правопорушення, момент закінчення якого, з урахуванням підвищеного ступеня суспільної небезпечності, переноситься на стадію готування.

До того ж, законодавче регулювання умов добровільної відмови, як підстави не притягнення особи до кримінальної відповідальності, немає чітко вираженого характеру, тлумачиться науковцями та працівниками правоохоронних органів не завжди однаково.

З урахуванням того, що інститут добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні є важливим для реалізації превентивної функції кримінального права дослідження механізму його реалізації є актуальним та необхідним для протидії та запобігання злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Механізм добровільної відмови на стадії готування до вчинення кримінального правопорушення був предметом окремого розгляду в роботах таких українських вчених як В.М. Бурдін, Ю.В. Гродецький, В.П. Тихий, В.В. Топчій, О.В. Ус та інші. Водночас ці питання залишаються дискусійними та вимагають продовження наукових розвідок для вироблення більш ефективних механізмів їх застосування у правозастосовній діяльності.

Метою цієї статті є дослідження механізму добровільної відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця на стадії готування до його вчинення.

Основний зміст. В інтересах правового забезпечення охорони прав та свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально протиправних посягань, забезпечення миру й безпеки людства КК України встановлює кримінальну відповідальність не лише за вчинене умисне суспільно небезпечне діяння або настання суспільно небезпечних наслідків, але й за готування до його вчинення та за замах, що дозволяє протидіяти вчиненню кримінального правопорушення на ранніх стадіях, і цим запобігає спричиненню кримінальним правопорушенням шкоди суспільним відносинам. Встановлення відповідальності за готування до кримінального правопорушення та замаху на його вчинення дозволяє правоохоронним і судовим органам краще виконувати завдання із загального та спеціального запобігання кримінальних правопорушень.

У теорії кримінального права превалює думка, згідно з якою стадії вчинення кримінального правопорушення та добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні, можуть бути винятково в кримінальних правопорушеннях, які вчинюються з прямим умислом [1, с. 75; 2, с. 187; 3, с. 51]. Законодавчий припис ч. 1 ст. 15 КК України стосовно визначення замаху саме як діяння, вчиненого лише з прямим умислом, поклав крапку в полеміці щодо можливості стадій незакінченого кримінального правопорушення з іншою формою вини. Однак у ст. 14 КК України не йдеться про особливості умислу на стадії готування до кримінального правопорушення, що є певним недоопрацюванням законотворців. Хоча такого наголосу в ст. 14 КК України не робиться, на думку авторів, слід вважати, що і готування до кримінального правопорушення вчинюється виключно з прямим умислом. Оскільки готування та замах є взаємодоповнюючими стадіями вчинення єдиного умисного кримінального правопорушення, саме тому в них не може бути різної форми вини. Зазначене вище недоопрацювання законодавця може бути виправлено з урахуванням редакції статті 2.6.2. проекту КК України [4], що розроблений робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи, створеної на підставі Указу Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 року.

Отже, якщо готування до злочину та замах на його вчинення мають місце виключно в кримінальних правопорушеннях, що вчинюються з прямим умислом, то й добровільна відмова відповідно може бути від кримінальних правопорушень тільки із такою формою вини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наділена природною можливістю свідомо ставити перед собою цілі, особа підпорядковує їм свою волю, спосіб та характер своєї поведінки. Ще до початку умисної протиправної діяльності суб'єкт кримінального правопорушення передбачає бажані для себе результати. Ця обставина і визначає спосіб та характер діяльності суб'єкта, спрямованої на реалізацію кримінально протиправного наміру. Якщо зовнішній прояв кримінально протиправного наміру, вибір шляхів та способів його реалізації є внутрішнім процесом, який відбувається у психіці особи, і його, в більшості випадків, не вдається за можливе виявити доти, доки він не проявиться зовні, то сам процес реалізації кримінально протиправного наміру проходить низку стадій, котрі можна розрізнити.

Перш ніж перейти до розгляду форм прояву добровільної відмови на стадії готування до вчинення кримінального правопорушення, необхідно зупинитися на питанні про відмову від вчинення кримінального правопорушення під час формування та вияву наміру на його вчинення.

У теорії кримінального права під виявом наміру розуміється зовнішній прояв тим чи іншим способом (усно, письмово, за допомогою конклюдентних дій тощо) наміру особи вчинити злочин, проте без реальних дій, спрямованих на реалізацію цього наміру [5, с. 62].

Намір не може виступати підставою притягнення до кримінальної відповідальності, оскільки він не наділений певними властивостями активної чи пасивної поведінки. Це безпосередньо впливає із конституційного принципу, передбаченого ч. 1 ст. 34 Конституції України, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; із положення ч. 1 ст. 2 КК України, яка передбачає підставою кримінальної відповідальності вчинення особою виключно суспільно небезпечного діяння; положення ч. 1 ст. 11 КК України, що саме діяння, а не думки та наміри є необхідною ознакою поняття кримінального правопорушення.

Ю.В. Гродецький також зазначає, що відсутність реалізації наміру, що проявляється під час виявлення наміру, неможна розглядати як добровільну відмову. У цьому випадку злочин ще не розпочато, і, відповідно, принципи звільнення від кримінальної відповідальності є неприйнят-

ними. Звичайно, що мотиваційний вплив права зберігається і на цьому рівні, проте цей вплив не пов'язаний з нормами про добровільну відмову [1, с. 81].

Автори повністю погоджуються з думкою про неможливість існування добровільної відмови на етапі формування чи вияву наміру на вчинення кримінального правопорушення. Добровільна відмова в кримінальному праві передбачає, що за відсутності відмови винного від вчинення кримінального правопорушення його дії містять ознаки складу кримінального правопорушення (готування або замаху). Тобто відсутня добровільна відмова, коли вчинені дії ще не мають кримінально протиправного характеру, оскільки за них не передбачена кримінальна відповідальність. Саме з цих міркувань неможна визнати добровільну відмову і в низці інших випадків, де попередня діяльність не є підставою кримінальної відповідальності, зокрема: готування до кримінальних проступків та нетяжких злочинів, за які передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років, або інше, більш м'яке покарання (ч. 2 ст. 14 КК України); готування чи замах на діяння, що через свою малозначність не становить суспільної небезпечності (згідно з ч. 2 ст. 11 КК України не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпечності, тобто не заподіяла й не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі).

Перша стадія вчинення кримінального правопорушення, на якій може бути добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні, – готування. У ч. 1 ст. 14 КК України зазначається які діяння слід визначати готуванням до кримінального правопорушення. Законодавець зафіксував найбільш типові та поширені на практиці види готування до кримінального правопорушення. Однак, як зазначає В.П. Тихий, цим видам готування притаманна одна загальна ознака – всі вони спрямовані на створення умов для вчинення кримінального правопорушення. Тобто, поняттям умисного створення умов для вчинення кримінального правопорушення охоплюються всі зазначені в законі підготовчі дії, які названі законодавцем через їх найбільшу поширеність [2, с. 187].

Автори підтримують традиційну думку, що добровільна відмова на стадії готування, як правило, проявляється шляхом утримання від здійснення подальших дій, спрямованих на вчинення кримінального правопорушення. Шляхом же вчинення активних дій добровільна відмова проявляється в разі знищення особою заздалегідь пристосованих або придбаних засобів та знарядь вчинення кримінального правопорушення, планів тощо. Проте вони не є обов'язковими і не мають значення для встановлення добровільної відмови від кримінального правопорушення [2, с. 203].

В теорії кримінального права не досить ґрунтовно досліджувалося питання, залежно від чого визначається та чи інша форма добровільної відмови на стадії готування. І підходить до з'ясування форми добровільної відмови в кожному конкретному випадку слід насамперед не від того, яким чином сформульована в диспозиції окремого складу злочину його об'єктивна сторона, а від того, яким способом особа здійснювала підготовчі дії (шляхом вчинення активних дій чи шляхом кримінально протиправної бездіяльності), оскільки спосіб цих дій повинен впливати на форму позитивної кримінально-правової поведінки.

Як можна оцінити, наприклад, дії військовослужбовця, який після патрулювання (ст. 418 КК України) з метою вбивства іншої особи (ст. 115 КК України) на порушення встановленого порядку не здає вогнепальну зброю (ст. 410 КК України) або один із співучасників, який не вмикає сигналізацію, для того щоб полегшити вчинення злочину виконавцям (ч. 3 ст. 185), тощо. Зазначене дає можливість зробити висновок про те, що відкидати можливість вчинення готування шляхом бездіяльності остаточно неможна. Зокрема, готування до кримінального правопорушення шляхом бездіяльності передбачає невчинення особою обов'язкових для неї дій, які вона могла вчинити в конкретних умовах, в результаті чого створюються сприятливі умови для доведення кримінально протиправного наміру до кінця. Логічним було б зазначити, якщо особа не вчинює те, що від неї вимагається, то відмовитись від цього можна лише одним способом – вчинити такі дії. Звичайно, особа в майбутньому може відмовитися від вчинення кримінального правопорушення шляхом простого утримання від виконання об'єктивної сторони складу злочину. Такі ситуації можуть виникнути у випадку, коли умови для вчинення злочину створюються шляхом злочинної бездіяльності, а виконання об'єктивної сторони передбачено у формі активної злочинної поведінки. Але слід зазначити, що самі по собі створені умови, без виконання певних дій ще не здатні спричинити шкоду суспільним відносинам, які поставлені під охорону кримінального закону. А тому, якщо

особа вже створила умови для вчинення злочину, то відмовитися шляхом бездіяльності вона вже може лише від виконання об'єктивної сторони, тобто від замаху.

Отже, на підставі проведеного аналізу автори пропонують таку формулу механізму добровільної відмови від готування до злочину:

1) у випадку, якщо готування до злочину відбувалося шляхом бездіяльності – добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні повинна полягати у вчиненні тих дій, які особа зобов'язана була та могла вчинити, але цього не зробила. Своїми діями, вона повинна повернути зовнішні умови у попереднє безпечне становище, в якому суспільним відносинам нічого не загрожує;

2) у випадку, коли готування до злочину відбувалося шляхом активної злочинної поведінки, добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні проявляється у формі бездіяльності, тобто особа утримується від подальшого виконання дій, спрямованих на створення умов для вчинення злочину. Однак не виключена в такому разі добровільна відмова і у формі активної поведінки, яка полягає у знищенні засобів, знарядь, встановленням усунених перешкод тощо. Поряд із цим слід зазначити, що така активна діяльність суб'єкта не є обов'язковою і вимагати від особи вчинення таких дій у будь-якому разі є неприпустимим.

У деяких випадках можна припустити, що заради уникнення кримінальної відповідальності за вчинене готування особа може і за власною волею вдатися до вчинення зазначених дій. Відомо, що підготовчі дії за своїм змістом можуть бути як протиправного, так і непротиправного характеру. Зокрема, до підготовчих дій, які мають протиправний характер, можна віднести: придбання або виготовлення вогнепальної зброї, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу (ч. 1 ст. 263 або ч. 1 ст. 263-1); підроблення посвідчення або іншого документа, виготовлення підроблених печаток, штампів чи бланків підприємств, установ чи організацій незалежно від форми (ч. 1 ст. 358). Однак їх невчинення, в такому разі, на правову оцінку добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні впливати не повинне, оскільки питання щодо непритягнення особи до кримінальної відповідальності за такі дії необхідно вирішувати не за правилами добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні, а на підставі одного з інститутів звільнення від кримінальної відповідальності, тобто з урахуванням ознак, які безпосередньо передбачені в статтях Особливої частини КК України, які встановлюють спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності (наприклад, ч. 3 ст. 263 КК України).

Знищення засобів та знарядь вчинення злочину, які були придбані правомірним шляхом, можуть бути використані як додаткові докази добровільності та остаточності прийнятого особою рішення про припинення протиправної діяльності.

Враховуючи зовнішній прояв добровільної відмови від готування до кримінального правопорушення може існувати в таких формах, як вчинення активних дій, або ж шляхом бездіяльності (тобто утримання від подальшого вчинення суспільно небезпечного діяння). І на обрання однієї із наведених вище форм добровільної відмови буде впливати характер дій суб'єкта, які він встиг вчинити (у разі добровільної відмови від готування).

З'ясування можливих форм добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні має практичне значення для правоохоронних органів України, оскільки це дозволяє їм більш предметно та цілеспрямовано здійснювати попереджувально-профілактичну роботу із застосуванням інституту добровільної відмови, що в свою чергу посилює його загально-превентивну роль. Незважаючи на те, що юридична природа добровільної відмови не змінюється залежно від того, на якому з етапів реалізації кримінально протиправного наміру вона відбувається, форми її прояву, при цьому, мають виключно специфічні особливості, врахування яких буде беззаперечно сприяти виконанню покладених на правоохоронні органи обов'язків.

Висновки. Інститут добровільної відмови має велике значення у виконанні КК України своєї основної функції – запобігання при незакінченому кримінальному правопорушенні.

У загальному основні критерії добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення на стадії його готування визначається залежно від характеру створення умов для його вчинення:

1) у разі, якщо готування до злочину відбувалося шляхом бездіяльності – добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні повинна полягати у вчиненні тих дій, які особа зобов'язана була та могла вчинити, але цього не зробила. Своїми діями, вона повинна по-

вернути зовнішні умови у попереднє безпечне становище, в якому суспільним відносинам нічого не загрожує;

2) у разі, коли готування до злочину відбувалося шляхом активної злочинної поведінки, добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні проявляється у формі бездіяльності, тобто особа утримується від подальшого виконання дій, спрямованих на створення умов для вчинення злочину. Однак не виключена в такому разі добровільна відмова і у формі активної поведінки, яка полягає у знищенні засобів, знарядь, встановленням усунених перешкод тощо. Поряд із цим слід зазначити, що така активна діяльність суб'єкта не є обов'язковою і вимагати від особи вчинення таких дій у будь-якому разі є неприпустимим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гродецький Ю.В. Добровільна відмова при співучасті: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: 2002. 183 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В.Я. Тацій та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.
3. Бондаренко О.С. Кримінальне право. Загальна частина (у таблицях і схемах): навчальний посібник / О.С. Бондаренко, М.О. Думчиков. Суми: Сумський державний університет, 2022. 114 с.
4. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проекту (станом на 02.07.2024 року) URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/07/03/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-standom-na-02-07-2024.pdf> (дата звернення: 03.06.2024).
5. Вакула І.Ю. Стадії вчинення злочину за кримінальним правом України та Республіки Польща: порівняльно-правове дослідження: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів: 2019. 209 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3544/1/vakula_d.pdf (дата звернення: 27.07.2024).